

A név története

Böndör Pál új könyvéről

Ha autóbusszal megyek át az országhatáron, mindig fennáll egy különleges történet: az autóbusz vezetője összeszedi az útleveleket, majd az ellenőrzés után visszatér velük és szétosztja, azaz visszaadja őket, de alkalomadtán az is megtörténik, hogy nem érez kedvet az effajta tevékenységhez, és átadja őket valamelyik utasnak. És felhangzanak a nevek: aztán amikor odaér hozzám az autóbusz vezetője, néhány pillanat kínos várakozás következik, szemöldökrángatás, mert kilógok a sorból, furcsa a nevem. Ilyenkor rögtön tudom, hogy rólam van szó. És a névsorolvasás megannyi helyzetben kísér bennünket, mindig előre tudjuk, mikor fog a nevem/nevünk elhangozni valahol. A név ugyanis hozzáférhetővé tesz bennünket, a szingularitásunkban rejlő hozzáférhetetlenség ténye megtörik általa. Lelepleződünk. Innen a név kapcsán a lemeztelenítettség tapasztalata.

Nos, Böndör Pál *Bender & Tsa.* című regénye, amely a Forum kiadó meghívásos regény pályázatának tavalyi díjnyertes munkája, az ebben a szituációban rejlő vonatkozásokból építkezik. A névben egybefut megannyi szál: *egyfelől* ott találjuk a spekulatív dimenziókat, *másfelől* ott vannak a triviális aspektusok, amelyek ráakódnak a névre. Egyfelől ott látjuk az évszázados gyürkőzést a névvel és a névadásban rejlő performatív hatalommal. Például a Biblia sem kerülhette el a szembenézést. Hogyan elnevezni az Istent, amely minden létező fölött áll? Nem alacsonyítja-e le bármilyen név a világteremtőt? Aztán, mily kapcsolatok léteznek a név és a dolog között? Vajon a név valamilyen intim, bensőséges kapcsolatot tartalmaz a megnevezendő dologgal, emberrel kapcsolatban? Hiszen tudjuk, van ilyen tapasztalatunk: ha egy adott ember neve valamiképpen megszilárdul bennünk, akkor mintha a névben maga az ember fejeződne ki, azaz a névben lévő hangok mintha éppen az adott emberrel lennének széttephetetlen kapcsolatban. Ugyanis a névnek a stabilitás tapasztalatát kell nyújtania, a

név elirányít bennünket, megnevezi a dolgokat (a név a tárgy helyettese) és a tárgyak közötti viszonyokat, nem kell definiálni a tárgyak lényegét, elég, ha csak a megnevezés erejével élünk. Egy jeles bölcsele, nevezetesen Saul Kripke azt jelezte, hogy a név afféle merev jelölő, ellenáll a kontextusok változékonyságának, minthogy csökönyösen ugyanaz marad.

Mások szerint azonban a név és a dolog között csak esetleges a kapcsolat: a névben rejlő hangok és betűk bárkihez köthetők, a név nem több mint konvenció, amely ugyan éli a maga életét, de maga a név inkább önkényes. Noha, hadd húzzam alá, hogy ezen gondolat sem becsüli le a név hatását, voltaképpen azt mondja, hogy a névadás olyannyira teremtő erejű, hogy inkább maga teremti a dolgot.

Valóban, a névadásban különleges erő és hatalom rejlik: Miért olyan fontos, mondjuk, hogy egy nemzet vagy nemzetrésztörténelme és kultúrája névarchívuma alapján nevezzen el tereket, utcákat? Nem éppen kivívott/áhitott hatalmát tanúsítja-e ezen tény? Azaz, nem éppen múltjának elsajátítását jelzi ezen szituáció?

Sokszor valamiféle névmágiát érzékelünk körülöttünk. Mégis, milyen viszonyban áll a név és az azonosság? Vajon a nevünket úgy kell-e elképzelni, mint a mágnest, amely összegyűjti azonosságunk szétrajzó darbkáit? Vajon maradéktalanul megtapasztaljuk-e azonosságunkat a név révén? Hogyan tömörít egybe a név? Vajon a név révén hozzáférkőzhünk-e azonosságunkhoz, vagy éppenséggel távolra kerülünk tőle? Gondolkodásra késztet például, hogy a nagy nemzetközi focicsapatok szinte minden évben serényen cserélik csapattagjaikat, olyannyira, hogy szinte rájuk sem lehet ismerni, mintegy tanúsítva a jelenlegi kor fluiditását, amelyben az azonosságok tűnékenyek, folyton cserélődnek, és legfeljebb a minimális szilárdsággal rendelkeznek. Kit kedvelnek akkor a szurkolók, ha csapatuk perszonális állaga teljesen megváltozott, kinek szurkolnak a Manchester United, a Chelsea szurkolói, vajon a névnek mint üres héjnak vagy valami másnak? Vajon nem a névmisztika részesei-e? Vajon nem a név hiposztázisának áldoznak-e újfent?

Másfelől, a név vonatkozásrendszerei a mindennapok sodrásába vetnek bennünket, a név ugyanis szerepet játszik azonosításunkban, a név révén az állam rögzít, jegyez bennünket, általa nyerünk szerepet az osztályozásokban. Mások, de különösen az állam felismernek, kimetszenek bennünket, a név nélkül egyszerűen semmik vagyunk. Akinek nincs neve, nem is létezik, hanem belesüpped a formátlan életbe. Túlozzunk a szerzővel együtt: „a név minden”. Hogy a médiák milyen kizáró praxissal élnek, az nem utolsósorban attól függ, hogy kit neveznek meg: nemrégiben a malajziai repülőért katasztrófa áldozatainak a neve állítólag 15 milliószor

fordul elő az interneten, akár fejből is meg lehet tanulni a nevüket: az ebola járvány áldozatainak nevét viszont nem szokás közölni. A nem-európaiaknak nincs nevük, nem individualizálják őket. Ők az anonimmá tett élet áldozatai, akiket legfeljebb valamilyen távoli-kényelmes empátiában részesítünk.

Böndör Pál regénye persze a kisebbségi név sorsvontkozásait forgatja: nem szabad elfelejteni, hogy a szerző nevében rejlő *ö* hang sokféle tragikomikus és groteszk fordulatot feltételez („Böndörnek születtem, Bender lettem, majd újra Böndörré vedlettem vissza, hogy két éve ismét Bender legyek”, 14). Ezek leírására vállalkozik a *Bender & Tsa.* című könyv, állandóan rájátszva a Böndör és Bender nevek közötti csúszásokra, oszcillációkra. Ráadásul a Böndör név olyan mozgásokra is alkalmat ad, amely a nagy csalóhoz, Osztap Benderhez utal bennünket, és persze el kellene gondolkodnunk egyáltalán arról a csalásról, amely a névben foglaltatik. Böndör szövege, a szerző néhány évtizedes munkájának logikáját követve, ironikusan árnyalt, valójában az életrajztöredékre telepszik rá az ironikus reflexiómozgás üledéke. A szerző még igei formákba is helyezi a „Böndör” nevet, újabb fordulatokkal élve nevét illetően („böndörödés Maroshegyen”, „benderedés”). A Pál név is belekerül a transzformációk forgatagába (noha a szerző jelzi, az igazi teher a vezetéknev, persze) átfordulva a Pavléba, aligha kell magyarázni, miért.

Nyilván nincs modernitás bürokrata racionalitás nélkül, nincs bürokrácia névhasználat nélkül. Nincs modernitás megnevezés nélkül, a név által vagyunk benne a modernitás racionalizációs gyakorlataiban. A magyar nyelv közismert sajátosságai állandóan elkülönítenek bennünket a másnyelvűektől. Hogy a kisebbségi nem más mint éppen kisebbségi, erre a tényre neve folytonosan emlékezteti. A név: a megszólítotttság állapota. Hiszen a kisebbségit a neve kizökkenti a normális, rutinszerű többségi világból, neve hallatán újra és újra tapasztalnia kell önmagát, méghozzá mint nem odavalót, mint sohasem egészen beilleszthetőt, mint az örökös másság rátestált hordozóját. (Mily tragikomikus a tény, hogy amikor a rendőr megszólít bennünket, „hé, te ott!”, és performatív erejét kívánja bizonyítani, hiszen ő irányítja a beszédmozgást, akkor beszéde megakad az igazolványban rögzített név láttán.) A kisebbségi öntapasztalási rendszerben mindig van valamilyen elrendeltség, megváltoztathatatlan, és nem utolsó sorban a passzivitásba való kényszeredettség. Böndör mindezt a kint az ironia distanciájával tompítja. Távol tartja magát a rezignációtól, a harsánynak semmiképpen nem mondható ironia elegendő számára. Nem ütőerőként használja az ironiát, hanem az élet elviselésének formájaként szerepelteti. Thomas Mann mondta, hogy az író az az ember, aki nem

tud írni: ezen azt kell érteni, hogy az író nem tud gondtalanul írni, mint mások, ő mindig mérlegel, és írás közben önmagát is kockára teszi. Míg mások belefeledkeznek az írásba, addig ő önreflexióra kényszerül, pontosabban arra, hogy önmagát érzékelje. Azaz, az írás arra szolgál, hogy a szerző saját nevével találkozzon, és megtapasztalja, hogy adósa annak a jelképes rendnek, amely nélkül nem tud hírt adni magáról. Hovatovább neve nélkül még az elismerés sem fogja övezni, márpedig ott a mindenkori függés mások elismerésétől, így kell olvasni az irodalmi díjakra vonatkozó részt („dicsőséget szerezni a névnek”, „kihordott neveim”). Böndör írásművészetét e könyvben mindenesetre ezen távlatban kell szemlélni.

Amikor a kisebbségi neve elhangzik többségi közegben, az emberek felkapják a fejüket, odanéznek, a név megbontja az egyhangúságot, a kisebbségi nem élvezheti a többségi rutinvilág báva örömeit. Amikor, ahogy ezt Böndör Pál sokféleképpen megmutatja, a Böndör név a bürokrácia, az államapparátus, az iskolai apparatúra, az egészségügyi biztosítás megnevezési gyakorlatában különféle metamorfózisokon megy keresztül, akkor érik meg a tapasztalat, hogy a nevünk voltaképpen nem is a miénk. Vagy legalábbis nem egészen a miénk. A név egyszerre individualizál, mert Böndör Pál költő és regényíró valóban egy unikátumszerű embert jelöl, aki leírja, hogy milyen módon él együtt a nevével, ám ugyanakkor meg is foszt az egyediségtől. Mintha a név által mások neveznének meg bennünket, mintha a név megfosztana és elidegenítene bennünket önmagunktól. Egyszerre vagyunk otthon a nevünkben, és egyszerre tapasztaljuk az otthontalanságot, azt a tényt, hogy nem vagyunk urai a név mozgásrendjének. És nem áll fenn a lehetőség, hogy meghaladtassék e szituáció. Amikor a név elkezdi saját önálló pályáját, mint e regényben megannyi esetben, akkor pontosan erről van szó: a kisebbségi névben ott érezzük az állami rendszerek tekintetét, a bürokrácia pillantását. Nem is olyan véletlen, hogy ez a kettősség, mármint az individualizálás és dezindividualizálás kettőssége, szerepet játszik a regényben is: ugyan egyes szám első személyben íródik a szöveg, de a szerző bizonyos esetekben eltolja magát önmagától, valójában szerepeket vesz magára (Böndör Pál tanító folyamodványa a vallási és közoktatásügyi miniszterhez 1913-ban, a gyerek születésének bejelentése 1947-ben stb.), és az így kialakult pozíció szemszögéből tekint nevének mozgásirányaira. Ki álmodja az álmaimat, kérdezi az egyik töredék? Ki működteti a neveimet, kérdezhetnénk? A név problematikuma arra figyelmeztet bennünket, hogy nem tudunk szabadulni önmagunktól, nevezzük ezt Böndör (Bender)-szindrómának. Innen a magyarázat, hogy miközben a nevek világával bajlódunk, ne az ismert sartré-i a *Másik a pokol*-féle jelzetre gondoljunk: Sartre-nál arról esik szó, hogy a Másik

tekintete megdermeszt, tárgyiasít bennünket. Itt „mások” vannak, azok is inkább szociális szereplők, akik mégiscsak a háttérben jelennek meg. A név központtalanít, kizökkent az önmagamra vonatkozás nyugalmából: hol „Bender”, hol „Böndör” vagyok. De a név arra is figyelmeztet, hogy nincs menekvés attól, akit „Énnek” hívnak. A kisebbségi mindenkori pályája, hogy magyarázkodnia kell: engem valójában nem így hívnak, hanem. Nem így, hanem...

Amúgy persze, hogy nem szokványos regény a *Bender & Tsa.*, ahogy ezt a szerző jelzi is a könyv alcímében: ő egy vers végjegyzeteként hozza szóba a könyvének műfaját. A szerző ugyanis eredendően költő, pályáit verseskötetek jelzik, újabban fordult erőteljesebben a próza felé. Egy vers végjegyzete: ezt a jelzetet úgy kell olvasnunk, hogy Böndör Pál verseit is ismernünk kell ahhoz, hogy e könyvének dinamikáját jól megfigyeljük. Ugyanakkor a végjegyzet metaforikus jelentéseket is sugall: a vég felől szemlélni, a vég távlatába helyezni egy életet, amelyet a név alakulásformái révén lehet ábrázolni. A név egybeköti a születést és a halált, és az életfolyamatoknak valamilyen folytonosságot kölcsönöz. Ám nem védjegy, hanem maga a konfrontáció. A végjegyzetszerű prózát afféle töredékek fémjelzik, e kváziregényben 110 töredék szerepel, elő- és utószóval. Az olvasó néha a napló viszonylagos rendszerességének ütemét tapasztalja, máskor inkább jelentéseket olvasunk, mármint a név konjunkturális halmozállapotairól szóló jelentéseket. És a töredékekben ne keressünk kronológiai vonalvezetést, ellenkezőleg, a szerző időszeltek között cikázik, és e barangolása hatalmas időívet rajzol ki. Ezekbe a töredékekbe montírozza bele nevének történeteit. Merthogy a név a történelem sodrásának a tanúja. Böndör hátranéz, tényeket gyűjt, egybekulcsolódó statisztikai tényeket forgat (pl. egyházmegyei tanítókra vonatkozó háborús adatokat), névvesztésre és névvisszaszerzésre emlékezik. Helyenként kinéz, így egy helyütt rátalál a játékelméletes John Nash fiának betéttörténetére, aki egy évig név nélkül egzisztált a világban. Ám mindez csak a névperspektíva felől értelmeződik. Azért több olyan részletet találunk, amelyek a lokalitásba, sőt, mi több, a néhai Jugoszláviába vezérelnek bennünket (a lokációk: Noviszád/Újvidék és a névmozdulatlanságra rendelt Temerin): „Tito elvtárs”, a „Jugoszláv Harcoszövetség”, az iskolai orvosi vizsgálat, amely ismételt névtapasztalati gyakorlat, interetnikus viszonyok foci közben, a ma anakronisztikusnak tűnő napidíj, a szerző erőszakgesztusa a Jugoszláv Néphadseregben, mármint verekedés kezdeményezése egy élcelődő német turistával, amit a lojalitás legmagasabb rendű kifejezéseként is olvashatunk, jugoszláv–magyar meccsek, kosárlabdázás a szlovákok ellen, aztán utazás a mozgó szociográfia világában, mármint az autóbuzson, ahol a

névtelenek tömege veszi körül a szerzőt stb. Nem politikamentes a könyv, a névben, azaz a kisebbségi nevében egyáltalán politikai tartalom sűrítődik, ha akarjuk, ha nem. Merthogy a névgyakorlat ott tanyázik, vagysis a politikában, hatalmunkat és tehetetlenségünket jelzi. Ez a magunkkal hurcolt név örökös politikai horizontja.

Végül is feltehetjük a kérdést: nem pontosan ezáltal írhatjuk-e le a kisebbségit, mármint úgy, hogy ő nem egyéb, mint neve történeteinek hordozója?

